

İPEK YOLU KAVŞAĞININ ÖLÜMSÜZLÜK ESERLERİ ÜZERİNE**Ahmet DEMİRTAŞ***

2009 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nden Pekin Üniversitesi ve Türkiye'den Atatürk Üniversitesi arasında, Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki (Kök)türk harfli yazıtlarla ilgili bir proje üzerinde anlaşmaya varılır. Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz, Prof. Dr. Luo Xin ve Prof. Dr. Li Xiao'nun çabalarıyla hayata geçirilen “Turfan ve Çevresindeki (Kök)Türk Harfli Yazıtlar” adlı bu proje ile bugün Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan (Kök)türk harfli yazıtlar ve eski Türk kültür ve uygarlığı ile ilgili diğer eserler, bütün yönleriyle araştırılıp incelenir; epigrafik ve fotogrametrik belgelemeler yapılır. Çalışma alanının ve süresinin genişletilmesi üzerine, yürütücülüğünü Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz'ın yaptığı “Çin Halk Cumhuriyeti, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Rusya Federasyonu'ndaki Yazıtlarla İlgili Epigrafik ve Fotogrametrik Araştırmalar” adlı yeni bir proje hazırlanır.

*İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*¹ adlı kitap bu projelerin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Özverili ve yorucu bir çalışmanın sonucunda Türk dili, tarihi ve kültürüne çok önemli katkılar sağlanmıştır.

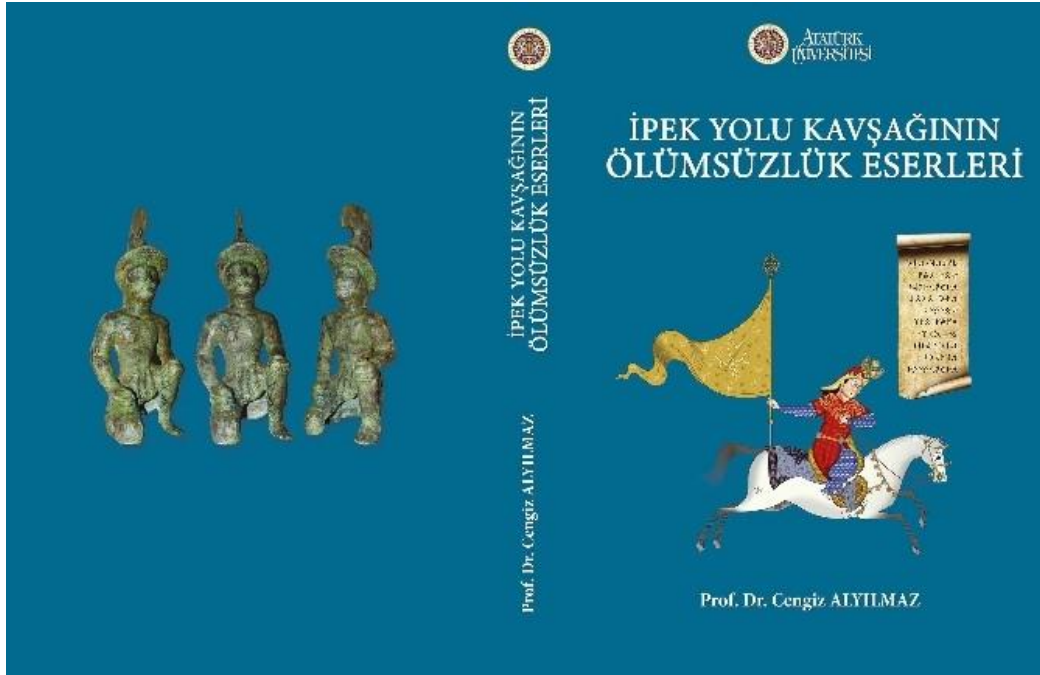

Foto 1: Kitaba ait ön ve arka kapak görüntüsü

* Doç.Dr.; Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahmet_demirta@yahoo.com.

¹ ALYILMAZ, Cengiz. *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2015, X+643 s. ISBN: 978-975-442-676-2

Esas olarak çalışmaya epigrafik ve lengüistik yöntemler ve teknikler yön vermiş olsa da çalışmanın her aşamasında disiplinler arası ilişkilerin göz önünde bulundurulduğu ve ihtiyaç duyulduğunda diğer bilim dallarında (tarih, sanat tarihi, arkeoloji, antropoloji, etnoloji, topoloji... gibi) kullanılan yöntem ve tekniklerden de yararlanıldığı görülmektedir.

“Ön Söz”de yer alan şu cümlelerden çalışmada hiçbir şeyin göz ardı edilmediği anlaşılmaktadır:

“Birbirinin uzantısı ve tamamlayıcısı olan insana ait her şey değerlidir. İnsanoğlu duygu ve düşüncelerini yalnız sesle / fonetik dille ifade etmemiştir. İletme, gönderme, belgeleme, kanıtlama, sürekli ve kalıcı kılma istek ve kaygısı insanoğlunun duygularını, düşüncelerini, arzularını, korkularını farklı şekillerde (başta grafik dil / yazı olmak üzere) ifade etmeye yönlendirmiştir. Kaya üstü tasvirler (petroglifler), dikili, damgalı ve tasvirli taşlar, yazıtlar, kurganlar, mezarlar, mezarlıklar ve türbeler, heykeller, heykelcikler, balballar, ibadet yerleri ve dinî ziyaret alanları, şehir kalıntıları ve mimarlık eserleri, kullanım ve süs eşyaları ... birbirlerini tamamlayan, birbirlerinin uzantısı olan ve onları vücuda getirenlerin geçmişleri, yaşayışları ve inanışları hakkında bilgi edinilmesini sağlayan eserler oldukları için çalışmada birlikte ele alınmıştır. Açıklanması gereken konular da Türk dünyasındakilerle (art zamanlı ve eş zamanlı olarak) karşılaştırılmıştır.”

Eser dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde “Turfan ve Çevresindeki (Kök)türk Harfli Yazıtlar Projesi” başlığı altında, proje kapsamında dört yıl boyunca başta Turfan ve çevresi olmak üzere Uygur Özerk Bölgesi’nde yüzey araştırmaları yapılarak (Kök)türk harfli yazıtlarla birlikte eski Türk kültür ve uygarlık eserlerinin epigrafik ve fotogrametrik belgelenmelerinin gerçekleştirildiği ifade edilir. Projede görev alanlar da şöyle sıralanır: Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz, Prof. Dr. Luo Xin, Prof. Dr. Li Xiao, Prof. Dr. İsrail Yusufi, Doç. Dr. Murat Yakar, Doç. Dr. Osman Mert, Doç. Dr. Semra Alyılmaz, Dr. Hu Hong, Dr. Nurdin Useev, Arş. Gör. Chen Hao, Arş. Gör. Li Gang ve Arş. Gör. Zhou Xin.

İkinci bölümün başlığı “(Kök)türk Kağanlığı ve Ötüken Uygur Kağanlığı Dönemlerinde Türk-Çin İlişkileri Üzerine”dir. Bu bölümde ise, eski Türk boy ve topluluklarının ve devletlerinin, özellikle de (Kök)türk ve Uygurların tarihte en sıkı ilişkide buldukları milletlerin ve devletlerin başında Çinliler ve Çin İmparatorluğu’nun geldiği, ilişkilerin her zaman dostluk ve barış içinde sürdürülemediği, aralarında zaman zaman egemenlik, güç ve çıkar ilişkileri yüzünden ciddi çekişmelerin, mücadelelerin ve savaşların yaşandığı ana hatlarıyla anlatılmıştır.

İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri başlıklı üçüncü bölümde, “Turfan ve Çevresindeki (Kök)türk Harfli Yazıtlar Projesi” ile “Çin Halk Cumhuriyeti, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Rusya Federasyonu’ndaki Yazıtlarla İlgili Epigrafik ve Fotogrametrik Araştırmalar” başlıklı projeler kapsamında yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda tespit edilen eserler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Elde edilen bilgi, bulgu ve belgelere göre çoğunlukla İpek Yolu güzergâhında bulunan eserler şöyle sınıflandırılmıştır: Kaya üstü tasvirler (petroglifler); dikili, damgalı ve tasvirli taşlar; kurganlar, mezarlar, mezarlıklar ve türbeler; heykeller ve heykecikler; ibadet yerleri ve dinî ziyaret alanları; şehir kalıntıları ve mimarlık eserleri; kullanım ve süs eşyaları; yazılı eserler.

Turfan, Hutubi, Altay ve Yinchuan bölgelerindeki kaya üstü tasvirler üzerinde yapılan araştırma ve incelemelerde özellikle Turfan, Altay ve Hutubi bölgelerindeki kaya üstü tasvirlerin Asya, Kafkasya ve Anadolu coğrafyasındakilerle (Moğolistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan, Türkiye...), Yinchuan bölgesindekilerin ise Hakasya bölgesindeki kayalara ve dikili taşlara işlenmiş tasvirlerle teknik ve içerik bakımından çok büyük oranda benzerlikler taşıdığı yazar tarafından tespit edilmiştir. Bu tespit, tarihî dönemler boyunca farklı coğrafyalarda farklı isimlerle yaşayan Türklerin ortak bir kültür dünyasına sahip olduğunu gösteren çok önemli bir tespittir.

Ritüel içerikli kaya üstü tasvirlerle etnik ve kültürel kimliğin sembolü olan eserlere (dikili, tasvirli ve damgalı taşlara) eski Türk boy ve topluluklarının yaşadıkları her yerde olduğu gibi Uygur Özerk Bölgesi’nde ve İç Moğolistan’da da rastlandığını

belirten yazar; buralarda eski Türk kağanlarına, kumandanlarına ve ileri gelenlerine ait (farklı dönemlerde yapılmış) büyük kurganlar ve mezarlar bulunduğunu ve bütün Türk dünyasında olduğu gibi burada da bu tür mekânların, kutsal sayılarak ziyaret yerine dönüştürüldüğünü ifade eder.

Yazarın son derece ilgi çekici bir tespiti de vardır: Antik Mısır medeniyetinde sıkça rastlanan mumyalama geleneği Asya coğrafyasında da görülmektedir. Uygur Özerk Bölgesi'ndeki tarihî mezarlıklarda yapılan kazılar sonucunda farklı dönemlere ait pek çok mumyalanmış ceset ortaya çıkarılmıştır. Mumyalanmış cesetlerin bir kısmı bugün Urumçi, Hoten, Sanci ve Cimsar Müzelerinde sergilenmekte; bir kısmı ise söz konusu müzelerin depolarındaki özel bölmelerde muhafaza edilmektedir.

Yazarın diğer önemli bir tespiti de, Türk kamuoyunda “Beyaz Piramitler”, “Çin Piramitleri”, Türk Piramitleri” diye anılan, varlığı ve yokluğu tartışılan mimari yapılarla ilgilidir: Bu mimari yapılar gerçekte, Bilge Kağan Yazıtı'nda da adı geçen ve genellikle Türk kökenli oldukları kabul edilen Tangutlara ait anıt mezarlardır.

Bu anıt mezarlarla ilgili yazarın yapmış olduğu araştırma ve inceleme sonucunda elde ettiği bilgiler, bu konuya ışık tutacak niteliktedir ve çok önemlidir:

“Tangut İmparatorlarına ait farklı dönemlerde (büyük bölümü Yinchuan yakınlarında) 50 kilometre karelik bir alana inşa edilmiş 9 büyük anıt mezar kompleksi bulunmaktadır. Bu komplekslerin büyük bölümü milattan sonraki dönemlere aittir. Söz konusu mezar kompleksleri esasında bünyesinde yer altı mezar odalarının, sunak odalarının, sergi salonlarının, öğreti ve ayin / dua salonlarının, haber (çan) ve gözetleme kulelerinin, yemekhane ve yatakhanelerin *vd.* bulunduğu kompleks mimari yapılarıdır. Sekizgen pagodalar şeklinde inşa edilen bu yapıları bu sebeple yalnızca “anıt mezar” olarak da nitelendirmek doğru değildir. Çünkü buralar temelinde hem Tengricilik'in ve atalar kültürünün hem de Budizm'in yattığı mezar, ziyaret ve ibadet (tapınak) alanlarıdır. Etrafı birbirini kuşatan duvarlar ve surlarla kaplı pagodalar ait oldukları dönemlerin de en gösterişli mimari yapılarıdır. Bu yapıların merkezinde bulunan ve imparatorun mezarını da bünyesinde barındıran pagodalara sağlı sollu insan ve hayvan heykellerinin sıralandığı “saygı yolu”ndan ulaşılır. Tangut anıt mezarlarının alt kısımları ve tabanları

pişirilmiş tuğla ve döşemelerden; duvarları kerpiçten, tavanları ahşaptan yapılmıştır. Geride kalan tarihî süreçte kerpiçlerin aşınıp erimesi, ahşapların da çürümesi sonucunda söz konusu yapılar harabeye dönüşmüştür. Bu yapılar kerpiç için kullanılan toprağın beyaz olması ve eserlerin pagoda şeklinde yapılmaları sebebiyle “Beyaz Piramitler” olarak adlandırılmıştır.”

Anıt mezar komplekslerinde yapılan kazılarda pek çok süs ve kullanım eşyası, heykel ve yazıtın ortaya çıkarıldığını söyleyen yazara göre, eski Türk boy ve topluluklarının yaşadıkları Uygur Özerk Bölgesi’nde ve İç Moğolistan’da (Kök)türk öncesi dönemlere ait (Saka, Hun...) heykeller / heykelcikler; (Kök)türk Dönemi’ne ait insan ve hayvan heykelleri / heykelcikleri (özellikle de Buda heykelleri) son derece ilgi çekicidir. Bu eserler, hem ait oldukları döneme tanıklık etmeleri hem de sahiplerinin yaşayış ve inanışları, sosyokültürel düzeyleri hakkında önemli bilgileri geçmişten günümüze taşımaları açısından çok önemlidir.

Uygur Özerk Bölgesi’nde tarihsel süreçte farklı inanç gruplarına mensup insan toplulukları tarafından vücuda getirilmiş ibadet yeri ve dinî ziyaret alanı niteliğinde pek çok dağ üstü ziyaretgâhı / oboo, mağara, tapınak, mescit ve cami bulunduğunu ifade eden yazar, gerçekte Tengricilik inancından / Kamizm’den / Şamanizm’den kalma ve toplanma amacı aynı olup hedef kitlesi (inanç bakımından) farklı ibadet ve ziyaret alanları olan dağ üstü ziyaretgâhlarının / obooların en eski ziyaret ve ibadet yerlerinin başında geldiğini söyler.

Hem Türk boy ve topluluklarının hem de Türklerle aynı coğrafyada yaşayan diğer halkların yaşayış ve inanışından derin izler taşıyan Uygur Özerk Bölgesi’ndeki pek çok mağara, bu bağlamda Bin Buda Mağaraları, Kızıl Mağaraları, Kumtura Mağaraları, Bezeklik Mağaraları, Yargöl Mağaraları, Ashâb-ı Kehf Mağarası... ayrı bir yere ve öneme sahiptir.

Yazar; Uygur Dönemi’nde eşsiz mimari yapılarıyla tarım, ticaret, din, sanat ve edebiyatın uluslararası merkezleri hâline gelen, birçoğu İpek Yolu güzergâhında bulunan ve Türk şehirciliğinin güzide örnekleri olan Ordu Balık / Kara Balgasun, Beş Balık, Turfan, Hoten, Kaşgar, İdikut başta olmak üzere birçok şehrin büyük bölümünün

harabe hâlde bulunduğunu belirterek, Türklerin yerleşik hayatına tanıklık eden bazı tarihî şehir kalıntılarına ait görüntüleri dikkatlere sunar.

Bu bölgede yaşayan Türk boy ve toplulukları tarafından vücuda getirilmiş, Türklerin yaşayış ve inanışlarından derin izler taşıyan, farklı dönemlere ait Uygur Özerk Bölgesi'ndeki müzelerde sergilenen binlerce kullanım ve süs eşyasının görüntülerine de kitapta bolca yer verilmiştir. Bu değerli görüntüler, konuyla ilgili çalışma yapacaklara kılavuzluk etmesi için ayrı bir öneme sahiptir.

Bugüne kadar ortaya çıkarılan yazılı belgeler, bunlar üzerinde yapılan araştırma ve incelemeler ışığında Uygur Özerk Bölgesi'nde oluşturulan eski Türk diline ait yazılı eserleri ana hatlarıyla (Kök)türk harfli eserler, yabancı dillerle ve alfabelerle yazılmış yazıtlar ile Uygur Alfabesi'yle ve diğer alfabelerle yazılmış eserler (belgeler, kitaplar ...) şeklinde sınıflandıran yazar; (Kök)türk harfli eserleri de “(Kök)türk harfli yazıtlar” ve “Kâğıda yazılı (Kök)türk harfli belgeler ve kitaplar” başlıkları altında ele alır.

“(Kök)türk harfli yazıtlar” kitabın esasını teşkil eden bir sonraki bölüm olduğundan burada sadece konunun ana hatları verilir. Kâğıda yazılı (Kök)türk harfli belgeler ve kitaplar, yabancı dillerle ve alfabelerle yazılmış yazıtlar, Uygur Alfabesi'yle ve diğer alfabelerle yazılmış eserler (belgeler, kitaplar ...) hakkında yazar çok yönlü bilgiler verirken metinlere ve yazıtlara ait çok çeşitli görüntülerle bu bilgileri destekler. Özellikle, Uygur Alfabesi'yle ve diğer alfabelerle yazılmış eserler (belgeler, kitaplar ...) başlığı altında, Uygurlarla ilgili araştırma ve inceleme yapacak olanlara daha yararlı olabilmek amacıyla daha ayrıntılı bilgiler verilir.

Kitabın esasını teşkil eden dördüncü bölümde; bir kısmı mezar kitabesi, bir kısmı ziyaret kaydı, bir kısmı dua metni, bir kısmı ise aidiyet, mensubiyet veya unvan kaydı niteliğinde olan ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin farklı bölgelerinde bulunan (başta Uygur Özerk Cumhuriyeti, İç Moğolistan Özerk Cumhuriyeti olmak üzere) (Kök)türk harfli yazıtlar, ait oldukları dönemler de dikkate alınarak şu şekilde sınıflandırılmıştır: Yemiş Tutuk Yazıtı, Yorçu Yazıtı, Karı Çor Tigin Yazıtı, Turfanda bulunan Çince tapınak kitabesi üzerindeki (Kök)türk harfli yazıtlar: 1. Kutlug Kunçuy Yazıtı 2. Şariputri Yazıtı, Yargöl Yazıtları: 1. Tudun Yazıtı 2. Ay teg Yazıtı 3. Ay Beg Yazıtı 4.

Körü Yazıtları: I. Körü Yazıtı II. Körü Yazıtı, Yilig Çor Yazıtları: I. Yilig Çor Yazıtı II. Yilig Çor Yazıtı, İnçkü Yazıtı, Beş Balık Yazıtı, İllük Yazıtı, İşar Yazıtı, Ataç Yazıtı, Ay Yazıtı, Şakyamuni Yazıtı, (Kök)türk harfli diğer yazıtlar: 1. Kuntura Mağaralarındaki (Kök)türk Harfli Yazıtlar 2. Hoten Çubuğu.

Bu şekilde sınıflandırılan her yazıtın önce adı, yazıtın bulunduğu yer ve önemi, yazıtın muhafaza edildiği yer, yazıtın ölçüleri ve yazıtın epigrafik belgelemesi üzerinde durulmuş; sonra yazıtın orijinal metni, yazıtın yorumlu yazı çevirimi, yazıtın Türkiye Türkçesine aktarımı gösterilmiş ve daha sonra da yazıtın söz varlığı ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Yazıtlarla ve yazıtların söz varlığı ile ilgili daha önce yapılan çalışmalar hakkında da ayrıntılı bir biçimde bilgi verilmiştir.

Kitabı ayrıcalıklı kılan ve değerini bir kat daha artıran, verilen bilgilerin ve yapılan açıklamaların görsel öğelerle desteklenmiş olmasıdır. Açıklamalara konu olan hemen hemen her yer ve nesne ile ilgili kitapta bir görsel ögenin kullanıldığı söylenebilir. Bu görsel öğeler çeşitli tasarımlardan, haritalardan ve fotoğraflardan oluşmaktadır.

“Kaynakça Kitapları”na da katkı sağlaması amacıyla geniş tutulan “Kaynaklar” bölümü, bu alanda bundan sonra yapılacak çalışmalara yol gösterecek bir nitelik taşımaktadır.

İpek Yolu kavşağının eserlerini ölümsüzleştiren *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri* adlı kitap, başta (Kök)türk harfli yazıtlar olmak üzere bugün Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde kalan eski Türk eserleri ile ilgili hazırlanmış en derli toplu ve en kapsamlı kitap olma özelliği ile örnek bir çalışmadır.

Hocam Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz’ı tebrik eder; kendilerine ve ekip arkadaşlarına çalışmalarında kolaylıklar dilerim...